
Z HISTORIE

J. W. Goethe očima psychiatrů

Vacek J.

Johann Wolfgang Goethe (1749–1832) poutá již po dvě století pozornost mnoha lékařů, včetně psychiatrů. Jako všichni géniové stal se i Goethe po své smrti objektem idealizace. Oprávněný obdiv jeho gigantického literárního díla vyústil do představy jeho harmonické osobnosti bez psychopatologicky relevantních odchylek od populační normy. Některé Goethovy životopisce však upoutaly různé zprávy jeho současníků o těch či oněch nápadnostech jeho osobnostní struktury. Uvažovali pak o možných souvislostech s jeho literárním dílem. Lékaři psali o „degeneraci“ Goethovy rodiny [12, 13, 16, 19], někteří spekovali o luetické infekci (později vyvrácené) a hlavně o periodické duševní poruše z rámce manickodepresivní psychózy [10, 12, 13, 16, 19].

Goethe se narodil 28. srpna 1749 jako nejstarší z dětí právníka a císařského rady Johanna Kaspara Goetha (1710–1782) a jeho manželky Kathariny Elisabethy, rozené Textorové (1731–1808). Prý byl „polomrtvý“ [2] a musel být křísen, žádné symptomy perinatálního mozkového poškození však u něj shledány nebyly. Po něm se narodilo ještě pět dalších dětí, z nichž přežila pouze o rok mladší sestra Corneliie Friederika Christiana (1750–1777). Jeden mladší bratr zemřel snad šestiletý a měl být „duševně postižený, svéhlavý a líný“ [12, 13]. Goethova frankfurtská patricijská rodina se těšila nejlepší pověsti (z matčiny strany bylo mezi předky více farářů, radních a právníků, z otcovy strany řemeslníci a živnostníci). Goethův děd z matčiny strany Johann Wolfgang Textor (1693–1771), frankfurtský starosta, byl prý „prostopášník a sukničkář, leč i snílek a prorok“ [18]. Německý psychiatr Kurt Sommer (1865–1947) psal v roce 1908 o Goethově babičce z matčiny strany Anně Margaretě Justině Textorové, rozené Lindheimerové, že se netěšila dobré pověsti a že také její bratr byl proslulý svou „bezuzdnou excentričností“ [16]. Na tuto domnělou „zátěž“ se neprávem sváděly jisté géniový výstřelky z dob jeho lipských studií. Goethův děd z otcovy strany Friedrich Georg Goethe byl krejčí [1]. Goethova otce měli někteří psychiatři za „psychopata“ [16] či „podivína“ [12, 13]. Po studiu práv neměl léta pevné zaměstnání, měnil svůj pobyt a podobně jako jeho syn se dva roky toulal po Itálii. Usadil se až ve čtyřiceti a stal se i císařským radou. V osmatřiceti (1748) se oženil s Goethovou o jedenadvacet let mladší matkou. Ve své autobiografii se Goethe o otci vyjádřil příznivě. Byl „lehrhaft“ („poučný“) a jako „řádny občan“

nechal postavit rodinný dům [2]. Goethova matka s ním snadný život neměla. „A nebyl ten mrzoutský, v povolání zahálčivý poloblázen, podivín a obtížný pedant, kterému každý závan narušoval pracně udržovaný pořádek, ten kverulantský hypochondr, i jinak hoden nenávisi?“ [18]. Goethova matka, veselá, radostná povaha „strávila svá nejlepší léta jako ošetřovatelka churavějícího tyranu...“ [18].

O duševní chorobě Goethovy sestry Corneliie pochybovat nelze. Goethe o ní ve své autobiografii [2] několikrát psal: Málo půvabu, což prý tehdy módní účes ještě akcentoval. Vzdělaná, leč věčně zachmuřená a nelaskavá. Chyběním atraktivnosti frustrovaná byla s životem nespokojená. Její schopnost navazovat mezilidské kontakty byla minimální, možná i pro podíl paranoidních sklonů. Vdala se za právníka Johanna Georga Schlossera (1739–1799) a po prvním porodu (1774) byla dva roky „melancholická“, „téměř nepohyblivá“, neschopná jakékoli účelné aktivity a trýzněná neutuchající úzkostí. Její „bludné představy“ byly prý „strašlivé“. Po nedlouhé normalizaci duševního stavu propukla její „melancholie“ nanovo. V jejím průběhu ve věku 27 let (1777) zemřela. Nesporná psychóza Goethovy sestry podnítila úvahy o dědičné zátěži v géniově pokrevstvu ve smyslu manickodepresivní psychózy [12, 13, 16, 19]. Je možné, že šlo o jinou endogenní, případně dřívější „laktacní“ psychózu se „strašnými“ bludy, snad i s katatonní symptomatikou („téměř nepohyblivá“), tedy o schizofrenii nebo schizoafektivní psychózu. Kretschmer její premorbidní osobnost kvalifikoval jako „schizoidně-depresivní“ [2, 13].

Malý Goethe do veřejné školy nemusel. Vyučoval ho doma do šestnácti let jeho otec, tu a tam s výpomocí kvalifikovaných pedagogů. Kromě běžných dětských nemocí prodělal i variolu. Zhojila se bez jízev. První Goethovou láskou byla o něco starší a dost mlhavě jím zmiňovaná Markétka ve Frankfurtu [2]. Náhodné seznámení s dívkou „z nižších vrstev“ nedopadlo dobře [2, 8, 20]. Asi patnáctiletý Goethe s přáteli tu a tam zavítal do hospody v poněkud vykřičené čtvrti. Zapletli ho do jakýchsi podvodů a věc řešila policie. Soud nevinnou Markétku z města vypověděl. Pár básniček Goethe pro ni napsal. Frankfurtské zážitky se staly pramenem jeho hry „Spoluvníci“ (1768) [24].

V šestnácti letech (1765) poslal otec Goetha do Lipska na práva. Studijní nadšení Goethovi vlastní nebylo. Podle jeho spolužáka Karl Wilhelma

Jerusalema (1747–1772) to byl „floutek“ a student-
ské nevázané veselí mu nebylo cizí [26, 28]. Zaho-
řel láskou k dceři hostinského „Katynce“ nebo
„Aničce“ (Anna Katharina Schönkopfová). V dvou-
letém milostném vztahu té trpělivé dívky svými
žárliveckými scénami ztrpčoval život. Inspirovala
ho k jednoaktové pastýřské hře „Rozmar zamilova-
ného“ [7, 24].

V červenci 1768 Goethe vážně onemocněl: „*Jed-
né noci jsem se probudil s prudkým chrlením krve
a tak jsem se několik dní potácel mezi životem
a smrtí a radost s nastávajícího zotavení mi zho-
řkla tím, že se mi přitom chrlení krve současně
vytvořil na levé straně krku nádor, který jsme zpo-
zorovali až tehdy, když nebezpečí pomínulo*“ [2].
Studium přerušil a v září se vrátil domů. Plicní
tuberkulóza s postižením lymfatických uzlin na
krku. Recidivy plicního neduhu v letech 1801,
1805 a 1823 [1, 11, 16, 20, 21, 24]. Léčba se vle-
kla čtyři roky (1786–1770). Goethe studoval Para-
celsa, mystiku, hermetiku a alchymii a seznámil
se s pietistickým hnutím [2, 11, 13, 20, 23, 24].
Tehdy získané poznatky mu přišly později při sepi-
sování „Fausta“ vhod. Aдекватně své nepříznivé
životní situaci (plicní nemoc, studijní selhání,
nevlídné přijetí doma otcem, ale i vzpomínky na
nezdařenou lásku ke „Katynce“) reagoval osmnác-
tiletý Goethe „*podivnou depresí s hypochondrický-
mi představami a pietistickou náladou*“ [1, 12, 13,
20].

Po své úzdravě se Goethe v dubnu 1770 zapsal
na práva ve Štrasburku. Zamilován do pastorovy
devatenáctileté dcery v alsaském Sesenheimu
Friederiky Brionové (1752-1813) jí psal milostné
básně („Sesenheimer Lieder“). Po promoci v srpnu
1771 se s ní musel rozloučit. „*Zranil jsem to nej-
krásnější srdce v jeho hlubinách, byla to epocha
nejtíživější lítosti...*“ [18], napsal a dlouho ho trýznily
představy opuštěné dívky [24]. Friederika se
nikdy neprovdala. „*Usoužila se zármutkem*“ [18].

Goethe se v létě 1771 navrátil do Frankfurtu
a nepřilíš horlivě praktikoval v otcově advokátní
praxi. Od května do září 1772 praktikoval u říš-
ského komorního soudu ve Wetzlaru. Ani tam ho
juristická praxe nezaujala [1, 24]. „*Jeho pracovi-
stost, jeho úřední horlivost byly pramalé nebo se
rovnaly nule, vlastně ve Wetzlaru nikdy nic pořá-
dného nedělal...*“ [18], mínila po letech jeho velká
láska oněch wetzlarských měsíců Lotta Buffová
(1753-1828). Nenaplněná láska k ní dala vznik-
nout románu „Utrpení mladého Werthera“ (1774),
jenž Goetha poprvé proslavil [1, 4, 8, 11, 18, 26,
28]. Bouřlivý výstup mezi Goethem a Lottiným
snoubencem Hansem Christianem Kestnerem
(1741–1800) dne 10. září 1772 zavínil jeho nový
útek před láskou [18, 24, 26, 28].

Drama „Götz von Berlichingen“ (1773) a další
„buřičská“ díla (hymny „Mahomet“, „Prometheus“
aj., dramata „Clavigo“, „Stella“ aj.) podnítila rozvi-
nutí literárního směru mladých německých literá-

tů „Sturm und Drang“ („Bouře a vzdor“). Postavila
Goetha do čela „doby géniů“ („Genie-Zeit“) [11, 20,
23, 24, 25].

O velikonocích 1775 se Goethe zasnoubil s boha-
tou bankéřskou dcerkou Lily (Anne Elisabeth)
Schönemannovou (1758-1817), v říjnu téhož roku
před odjezdem do Výmaru ho však zrušil, zřejmě
neschopen smířit se s představou měšťácké exi-
stence. Do líbezného a zhýčkaného Lily byl vskutku
zamilován, často na ni žárlil, opětovně se rozchá-
zeli a znovu sblížovali [8] a Goethe později přiznal,
že byla první i poslední ženou, kterou horoucně
miloval [1, 20]. Vznikly „Lily-Lieder“ (1775).

Ještě před Lily a brzo po návratu z Wetzlaru
vznikl sentimentální vztah k překrásné Maximili-
áně La Roche (1756-1793) [15, 18]. Její matka ji
ale provdala za italského obchodníka Brentana.
Goethe s ní flirtoval dál a Brentano ho vykázal
z domu. Dozvuky té aféry vstoupily do dějin:
milostný vztah k dceři Maximiliány, spisovatelce
Bettině Brentano (1785–1859). Je možné, že mezi
ní a géniem vsutku krátce trvajícím milenecký
vztah vznikl v roce 1810 (v Teplicích). Ač se Betti-
na rok poté vdala za spisovatele Achima von
Arnim (1781-1831), její zanícení pro Goetha nikdy
nevyhaslo. Plasticky to vylíčil Milan Kundera ve
své „Nesmrtelnosti“ [15]. Bettina vydala korespon-
denci s Goethem („Goethovy rozhovory s dítětem“,
1835). Zdá se, že si i ledacos vybájila. Sedmasedm-
desátiletý Goethe ji nazval „*obtížný ovád*“. „*Goethe
byl od svého mládí svědce, v době, kdy poznal Bet-
tinu, jím byl...už čtyřicet let, za tu dobu se v něm
vytvořil mechanismus svědčovských reakcí a gest,
který se dával do pohybu při nejmenším popudu.*“
[15].

Počátkem listopadu 1775 opustil Goethe své
rodné město. Navždy. Pozval ho do Výmaru vévo-
da Karl Gustav von Sachsen-Weimar-Eisenach
(1757-1828). Výmar, tehdy napůl vesnice se sedmi
tisíci obyvatel, se stal trvalým domovem géniá až
do jeho smrti (listopad 1775-březen 1832). Je tam
pochován ve společné hrobce se Schillerem.

Goethova výmarská kariéra (1775–1786) byla
oslňující. Výmarské vévodství bylo miniaturním
státečkem s devadesáti tisíci obyvateli. Jakožto
člen státní rady, legační a posléze tajný rada, se
stává v roce 1782 ministrem financí, vlastní
honosný dům na „Frauenplanu“ a je zavalen stát-
ními a diplomatickými úkoly (hornictví, stavba sil-
nic, zakládání parků, odvodny brančů, výběr daní,
dohled nad univerzitou v Jeně). Až po roce 1791 je
uvolněn k řízení kulturních akcí, včetně ředitelství
divadla (až do roku 1817). V roce 1782 je císařem
povýšen do šlechtického stavu. Z prvního výmar-
ského desetiletí nevzešlo však ani jedno rozsáhlejší
dílo v definitivním znění. Goethe to těžce nesl
a únikem pro něho byly jeho přírodovědecké studie
(anatomie, zoologie, botanika, optika, mineralogie,
geologie) [1, 7, 20, 23, 24].

Nejvýznamnější postavou výmarské doby byla

pro Goetha paní Charlotte von Stein (1742-1827), manželka nejvyššího štolby na výmarském dvoře. Žádná kráska, malá a štíhlá, o sedm let starší než Goethe. Jaké vztahy byly mezi nimi? Prý jen přátelské, platonické, ale láska jim nechyběla. Vztah vydržel devatenáct let a paní von Stein vlastnila asi tisíc geniových dopisů [1, 11, 18, 20, 21, 24].

Proč tolik pozornosti Goethovým „láskám“? Nikdy nebyl Don Juanem, ač ho někteří za „sukničkáře“ měli. Goldstücker [7] napsal, že Goethe „psát začal teprve tehdy, když k jeho trýznivé problematice nábožensko-filozofické přistoupila řada zkušeností milostných.“ Psychiatri je spojovali s afektivními výkyvy jeho duše. Byl jim podezřelý geniův „útěk“ z Karlových Varů do Itálie. Inkognito. Jako „obchodník Müller“. Pan ministr se v létě 1786 v Karlových Varech léčil. Měl tam přátele z Výmaru i paní von Stein. Začátkem září odjeli. Geniůs si třetího září ani nepospal. Kočí musel už ve tři ráno prásknout do koní, aby byli co nejdříve přes Brenner na jihu. O téhle eskapádě neměl nikdo ani tušení. Ani Jeho Jasnost vévoda Karl August. Goethe se mu omluvil se zpožděním. A státnické povinnosti? Nechal je ležet. Kretschmer [13] napsal: „*Tajný rada náhle vezme do zaječích ze svého ministerstva a nechá všechny spisy bez vyřízení, vede v Itálii slastný život...vytratil se z Karlových Varů jako zloděj...*“ Trient, Benátky, Verona, Florencie, Neapol, Palermo a Řím. Goethe psal. Žeň nadmíru bohatá. Dokončoval dříve započatá dramata „Ifigenii na Tauridě“ a „Egmonta“, začal psát „Torquata Tassa“ [24]. Nejdéle bydlel v Římě, stýkal se hlavně s výtvarníky a sám kreslil a maloval. Zotavená to nebyla. Prý ani „*útěk z úřadu*“ [24]. Co tedy? „*Bylo to osvobození z nesnesitelných poměrů. Hlavním motivem cesty do Itálie nebyly jeho osobní zážitky, nýbrž celá sociální a psychická situace ve Výmaru, která Goetha tísnila a vyvolala v něm wertherovské nálady jeho mládí...*“ [23].

Vrátil se domů až v červnu 1788. Nerad. Cítil se tam „jako cizinec“. Změnil se. Říkali to všichni [13, 14, 24]. Vztahy k paní von Stein ochladly. Italské prožitky štěstí a povznesená nálada vyprchaly. V roce 1814 prohlížel obrázek z Říma a svěřil se: „*Od okamžiku, kdy jsem přes pont molle odjížděl z Říma, jsem už neměl ani jediný šťastný den.*“ [24]. A Kundera [15] napsal: „*Goethe poznal fyzickou lásku dle biografů až za své cesty Itálií, když mu už bylo skoro čtyřicet let.*“

V roce 1788 se Goethe setkal s Christianou Vulpiusovou (1764–1816). Triadvacetiletá hezká brunetka, dělnice a dcera alkoholika, se stala jeho první milenkou [1, 15, 16, 18, 24]. Cele mu oddána ho v roce 1806 chránila vlastním tělem před Napoleonovými vojáky. Za manželku ji pojal z vděčnosti v témže roce. Byla jeho „*Bettschatz*“ („poklad jeho postele“), do galerie geniových lásek však zavzata nebyla. „*Poklad lásky*“ a „*poklad postele*“ 19. století navzájem vylučovalo [15]. Lidé jí pohr-

dali. Prostá, málo vzdělaná žena. Ráda pila a tančila, nedbala na linii a radostně tloustla [15]. V prosinci 1789 se jim narodil syn August, dva roky poté mrtvý syn, zanedlouho holčička, která zemřela po deseti dnech, pak přišel na svět chlapec a zemřel čtrnáct dní po narození. Posledním dítětem byla holčička. Žila jen několik minut. Příčina? Fétální erythroblastóza při inkompatibilitě Rh-faktoru [16]. Pro některé vykladače však doklad „degenerace“ geniovy rodiny [13, 16, 19]. Svědčily pro ni i osudy syna Augusta: „*Nešťastná povaha*“, „*psychopat*“ [16] a „*potrhlý patrón*“ [13], neúspěšný, nepořádný, afektivně labilní a „*trudnomyslný odjakživa*“. Piják od mládí. Snad měl i lues. Oženil se (1817), za pár let se s ženou rozešel. Ze tří dětí přežili dva synové. Goethovi zbyli dva vnuci, Walter „*zakrnělý s ponurou povahou*“, trošku hudebně nadaný, a samotář Wolf, snad poněkud básnický nadaný a „*nervově chorý*“ [12, 13, 19]. Nikdy se neprosadili. Jejich smrtí vymřel geniův rod. Goethův syn August zemřel v jedenačtyřiceti letech na cestách v Itálii (1830). Snad šlo o alkoholické delirium [13], možná o paralýzu a mozkovou či kardiální smrt [16].

Přes přibývajících léta počet geniových lásek neklesal. Přes svou vazbu na Christianu se v roce 1807 v Jeně rozhořel láskou k sedmnáctileté chovance tamního tiskaře Frommanna Minně Herzliebové. Stala se předobrazem Ottilie z románu „*Wahlverwandschaften*“ („*Spríznění volbou*“) z roku 1809 [20, 24].

Marianne von Willemer (1784-1860) podnítila jeho další citové vzplanutí. V letech 1814 a 1815 pobýval Goethe občas na venkovském sídle tajného rady a bankéře Johanna Jakoba Willemera (1760-1838) na Koželužském mlýně na Mohanu u Frankfurtu. Vdovec a otec dvou dcer svou tehdy šestnáctiletou schovanku, z rakouského Lince pocházející Mariannu Jungovou, pojal za choť. Goetha inspirovala k textu „*Suleika*“, v němž je „*Hatem*“ sám Goethe [24]. Jen s potížemi se od Marianny citově odpoutal [1, 20, 24].

V devětapadesáti letech (1808) ho za šestého pobytu v Karlových Varech fascinovala Sylvie Ziegesarová. I pro ni napsal báseň. Rozjel se za její rodinou do Františkových Lázní. Vrátil se po dvanácti dnech, „*okouzlený a sladce smutný*“ [27]. Čeští čtenáři nejspíš vědí o lásce čtyřiasedmáctiletého génia k sedmnáctileté Ulrice von Levetzow (1804-1899). První jejich setkání bylo v červenci 1821 v Mariánských Lázních. Baronka Amalie von Levetzow tam měla tři dcery (Amálii, Bertu a Ulriku). Dva roky se pokaždé v létě Goethe s Ulrikou na promenádě ruku v ruce procházel. Od smrti Christiany (1816) byl vdovcem a na lékaři vyzvídal, smí-li se ještě oženit. Lékař námitky neměl. V létě 1823 o Ulričinu ruku požádal. Byl odmítnut, ač se za něj přimlouval i vévoda Karl August. Po oslavě svých 74. narozenin v Karlových Varech dostal pátého září 1823 od Ulriky polibek na roz-

loučenou. Niokdy se už nesetkali. Zdrčený Goethe napsal cestou domů „Mariánskolázeňské elegie“. „*Mně ztracen svět, já sobě ztracen hynu, / já, jenž býval bohů miláčkem, / mne bozi svedli: skříňku Pandorinu / mi dali, slastmi bohatou i zlem, / k rtům přitiskli mne opojivých darů / a rvou mne pryč-vstříc rvou mne mému zmaru.*“ (Překlad O. Fischer). Doma předstíral klid. Deprimován steskem bděl dlouho do noci a snil o Ulrice. O devět let později zemřel. V jeho nočním stolku ležely Ulričiny rukavičky. Ulrika ho přežila o 67 let. Osamělá zemřela v pětadevadesáti letech na zámku v Třebivlicích. Odmítla všechny nabídky k sňatku.

Co psali současníci o Goethově osobnosti? Opravdu mu nerozuměl nikdo. Proměnlivý jak „*proteus*“ [20]. I sám se přiznal: „*Immer wechselnd, fest sich haltend. / Nah und fern und fern und nah. / So gestaltend, umgestaltend—/ Zum Erstaunen bin ich da.*“ Pěkně to vystihl karlovarský spisovatel Šmíd [27]: „*V jeho duši žili nejméně tři lidé: státoprávní dvorní rada, nenasytně zvidavý osvícenec a také muž s neodpovědnou duší dítěte. Politik, Faust a Werther.*“ Jistý lékař Zimmermann napsal paní von Stein v roce 1775: „*Velký génius, leč strašlivý člověk...zároveň nejhroznější i nejmladší člověk.*“ Prý „*démoničnost*“ povahy [20 21], „*dvojhlasnost*“ a v pozdějších letech „*náhlé změny nálady, jako by bez účastenství ducha...pak se zdálo, že i jeho genialita je ochrnutá, býval rozmrzelý a úzkostný proto, že nebyl schopen toto ochrnutí překonat.*“ „*Z jednoho oka mu kouká čert, z druhého anděl,*“ napsal kdosi. „*V 75 letech řekl, že vlastně v životě neměl alespoň čtyři týdny, kdy by se cítil v naprosté pohodě.*“ [21]. Bývala období „*čudné zdrženlivosti, ale i smyslnosti až rozpustilosti.*“ Jedno hlášení znělo: „*Slavný básník Goethe při průjezdu Heidelbergem rozbil několik okenních tabulek, aby dal mládeži příklad ...*“ [20].

Pyknik Goethe, 174 cm vysoký, prý poněkud femininní, rád jedl. A hodně [16]. Německý spisovatel Jean Paul (1763–1825) navštívil v roce 1796 Výmar a popsal géniovu „*žravost*“. „*Pil vydatně. Ještě víc pila jeho žena*“ [22]. Kolem padesátky značně obézní, později zhubl. Nekuřák, zavilý odpůrce tabáku. Stonal často: plicní tuberkulóza, později dna a ledvinové kameny, časté bronchitidy, jednou zánět osrdečníku a pohrudnice, neurčité žaludeční potíže. Zprávy o géniově fyzickém stavu v jeho posledních letech jsou rozporné: Dle některých „*žádné zuby, stařecký šouravý krok*“, dle jiných ještě v roce 1827 „*mladistvé rysy a držení těla*“ [20]. Zemřel 22. března 1832 ve věku 83 let srdeční mrtvicí po krátkém nachlazení. Jeho posledním slovům „*více světla*“ se přisuzoval symbolický smysl (touha po osvícenství), ač šlo jen o přání lepšího osvětlení v místnosti [17].

Seznam psychických potíží, zmiňovaných různými autory, by zaplnil několik stran: Vzrušivost, zlostnost, dojmavost, náladovost, rozmrzelost, bohatost fantazie, nadměrné sebezpozorování až

hypochondrické sklony, přecitlivělost na počasí, sklon k depresím, včetně sebevražedných úvah. Tedy potíže, provázející v té či oné míře život mnoha lidí a z psychopatologického hlediska málo relevantní, vesměs psychologicky odvoditelné z té či oné aktuální životní situace. Pikantní jsou zmínky o géniově „*esteticko-vědecké kriminalitě*“. Byl sběratelem všeho možného. Kdosi mu půjčil platinový prut od ruského cara. Goethe ho vystavil ve vitrině a odmítal ho vrátit. Půjčil si od kohosi jakási optická zařízení. Nikdy je nevrátil. „*Co do peněz, neznal žerty*“ [16]. Byl vskutku lakomý? Od roku 1823 Goethovi vesměs bezplatně sloužil jeho neoficiální sekretář Johann Peter Eckermann (1792–1854), jenž vydal „*Rozhovory s Goethem*“. Přes jeho velké zásluhy mu Goethe mnoho neplatil a také výmarský dvůr mu nepomohl. Léta hladověl a zemřel v bídě [20].

Koncepce „*Fausta*“, největšího géniova díla, se rodila již za jeho štrasburských let [7]. Dílo vznikalo po šedesát let, s nesčetnými i víceletými přestávkami („*Urfaust*“ 1775, „*Fragment*“ 1. dílu 1790, 1. díl 1808, ukázka z 2. dílu 1827–1828, 2. díl ukončen 1831 a vydán po Goethově smrti).

Obdobně dlouho a s přestávkami vznikala dvoudílný román o „*Vilému Meisterovi*“ [5, 6]. Mezi jeho prvními řádky („*Divadelní posláním*“, případně „*Viléma Meistera léty učednickými*“) a posledními řádky „*Let tovaryšských*“ uplynulo dvaapadesát let. Goethe psal román od 28. do 80. roku života [8]. Dřívější psychiatři „*Vilému Meisterovi*“ větší pozornost nevěnovali, ač ledacos z něj z psychopatologického hlediska bez zajímavosti není.

Spory o „*Faustovi*“ probíhaly téměř výhradně v diskusích literárních znalců. Někteří mínili, že v jistých partiích druhého dílu „*Fausta*“ se náznaky tvůrčí slabosti z úpadku géniových duševních potencií projeví. Jejich plán měl však Goethe hotový již v padesáti letech [9]. Podle Lesného [17] mohla některé proměny jeho osobnosti ve vyšším věku (častěji deprese, předrážděnost, dokonce náznaky paranoidity a zlostné výbuchy, včetně touhy po ženitbě s Ulrikou von Levetzow u jinak spíše zdrženlivého starce) zavinit mozková arterioskleróza při zachované integritě intelektu. Poslední řádky 2. dílu „*Fausta*“ napsal Goethe v létě 1831 a v srpnu téhož roku byl text zapečetěn s tím, že má být vydán až po jeho smrti. Při studiu tohoto díla však ani zkušený psychopatolog neodhalí jakékoliv náznaky géniovu duševní deteriorace. Ledacos však překvapí. O Markétce před popravou pronese zhůry „*Je zachráněna*“. To v souladu s logikou není. Prý se lze odvolat na sbor andělů (5. dějství druhého dílu). „*Una poenitentium, dříve zvaná Markétkou...: Milován kdysi, / teď s čistšími rysy / vrací se on...Hle, pozemské se láme pouto, / již ze staré je schránky rván, / a etherické tvary jsou to, / jimiž, zas mlád, je odíván! / Svol, aby směl mým učněm býti, / neb oslepil ho nový den* [3]. Od legend, mýtů a pověstí nelze ukojení

naší potřeby racionální logiky ostatně očekávat. Jisté je, že žádné „nelogičnosti“ velkodíla nelze odvozovat od jakékoli vykojení geniový duše. Ani Faustovo spasení, ani Mefistovu porážku. „*Duchových světů vzácný člen / je vyrván z moci zlého: / Kdo spěje dál, vždy dále jen, / nám vykoupiti lze ho. / A blažila-li nadto jej / účastná láska shůry, / pak přijmou ho tím srdečněj / andělské svaté kůry.*“, pějí andělé [3]. Skvostné verše 2. dílu „Fausta“ stvrzují integrovanost duše nesmrtelného génia navzdory jeho vysokému věku.

Německý nábožensky založený psychiatr Paul Julius Möbius (1853–1907), klasik „psychiatrické patografie“, napsal koncem 19. století několik prací o velkých osobnostech (J. J. Rousseau, F. Nietzsche, R. Schumann, A. Schopenhauer) s deskripcí jejich duševních odchylek, včetně ovlivnění jejich tvorby. V roce 1898 vydal své pojednání o Goethovi [19]. Byl stoupcem celé 19. století ovládající teorie degenerace, jejíž základy položili francouzští psychiatři Jacques-Joseph Moreau de Tours (1804–1884) a zejména Benedict August Morel (1809–1873). V mnoha duševních poruchách (psychózách i dřívějších psychopatiích) spatřovali dědičně podmíněné fatum. Degeneraci převzal do svých výkladů i italský psychiatr Cesare Lombroso (1836–1909), jenž spojoval genialitu se šílenstvím. [29]. Nelze se divit, že i v osudech Goethovy rodiny nacházel Möbius zlověstný zásah biologické osudovosti degenerace. Jím inspirovaná psychiatrická patografika nalezla řadu pokračovatelů jak mezi psychiatry (Lange-Eichbaum, Gaupp, Kretschmer, Jaspers aj.), tak i mezi psychoanalytiky (Freud, Abraham aj.). Kritici ji měli za „tvůrkyni mýtů o šílenství géníů“.

Möbius prostudoval Goethovu biografii a objevil sedmiletý cyklus povznesenosti a skleslosti, zakoreněný v jeho osobnostní dispozici, tedy dle tehdejších představ v oné degeneraci. Povznesenost ve smyslu jakési submánie trvala dva roky s gradací básnické kreativity a s oživením „erotické otevřenosti“. Mezi tvůrčími cykly „tichá vyprahlost“: Goethe zaujat pečlivým výkonem svého povolání, přírodovědeckými studiemi a „strnulým tajnovstvím“, někdy však i s depresivními výkyvy, včetně sebevražedných úvah [19]. Möbiovy závěry potvrdil německý psychiatr Ernst Kretschmer (1888–1964): Goethe byl „cyklik“ [12]. Měl „suché periody“ i „kratší produktivní periody“. V nich dělal dojem značně labilní osobnosti. „Vášnivá zamilování“ v druhé půlce života? Jen v oněch vzrušených cyklech. Jinak nebyl právě na ženy nijak „chytlavý“. Šancí měl mnoho, vždyť byl obklopen mnoha krásnými ženami. Starý Goethe řekl, že geniální nатуry prožívají opakovanou pubertu na rozdíl od ostatních, kteří jsou jen jednou mladí. Kretschmer ony tvůrčí a erotické cykly vypátral od Goethova stáří nazpět. 1830–1831

(81–82 let): Rok před smrtí nanejvýš čilý, vzrušený, neustále zaměstnaný. Dokončoval svou biografii [2] a druhý díl „Fausta“. A nyní sedm let nazpátky: 1821–1823 (72–74 let). Poněkud škrobený ministr omládl. Zamiloval se do mladičké Ulriky von Levetzow. A jeho dopisy z těch let? Extatické, cítí se výtečně jako mnoho let už ne. Odmítnut Ulrikou. Deprese jako ona „wertherovská“ v mládí. Další sedm let zpátky? 1814–1815 (65–66 let)? Zase jeden „ostrůvek“ štěstí. Napsal „Západně-východní díván“ a vzplanul k Marianně von Willemer. Recidiva pubertální periody? Z veršů lze vášnivé vzrušení génia vycítit. Básnění ho přepadlo jako horečka. Pak „vzrušenost“ vyhasla. Eckermannovi řekl, že ty písně v „Dívánu“ k němu už prazádný vztah nemají. „*Všechno vášnivé v nich...je jako svléknutá hadí kůže, jež zůstala ležet na cestě.*“ Neinspirovaly ho k tvorbě ženy? Nikoliv. Právě naopak. Jeho vzrušenost ho inspirovala k lásce k ženě, jež se ocitla v jeho dohledu. Kdyby se s Mariannou setkal v roce 1811 nebo 1814, nechala by ho chladným. Léta 1807–1808? Zase „perioda omlazení“ a Minna Herzlieblová a v létě na to Sylvia von Ziegesar. Před rokem 1807 byly cykly lásky a kreativity setřeny nějak víc. 1789 až 1807 doba klidu, střízlivosti i duševního zdraví. Básnický planá. „Tvůrčí vyprahlost“ po návratu z Itálie oživil až Schiller. Přátelství s ním nevzniklo přes noc. Schiller se o sblížení leta pokoušel. Marně. Goethe jeho dílo nebral na vědomí. Snad ho i nenáviděl. Pak se vše změnilo. Náhle. V roce 1794. Byl hypomanický, společenský, schopný lásky a přátelství, a namísto lásky k ženě vznikl niterný vztah k Schillerovi. A psal své balady a „Heřmana a Doroteu“. Dávno předchozí fáze geniality začala ve Štrasburku s vrcholem v roce 1773. V ní vznikl „Werther“, „Götz“, „Urfaust“ a další díla. O vrcholcích za italské cesty bylo řečeno dost. Než se na ni vydal, kreativita usychala.

Kretschmer své úvahy uzavřel: „*Stalo se zvykem pokládat Goetha za praobraz a vzor duševního zdraví a vyrovnané duševní harmonie. Už jeho rodina se nám ukazuje docela jinak. Můžeme se na Goetha jako na génia dívat jako na postavu Ifigenie, a to jakožto na vůbec poslední světly výkvět uprostřed znetvořených figur rodu, postiženého zvrhlostí, degenerací*“ [13].

Psychopatologie se od teorie degenerace již před několika desítkami let distancovala [29]. Možnost „subklinické“ formy manickodepresivní nemoci u Goetha však vyloučit nemůžeme. Při respektu k autoritám připustíme cyklotymii (ICD-10: F34.0), ač řada jejích znaků výrazná nebyla. Carl Gustav Jung kdysi Möbia kritizoval. Pokoušel se prý „*pozoruhodným prohlubováním diagnózy*“ vměstnat géniovu patologii do jednoho diagnostického rámce [10].

LITERATURA

1. **Geerdts, H. J.:** Einleitung. In: Goethe für unsere Zeit. Ein Lesebuch. 32. Auflage. Aufbau-Verlag, (DDR), Berlin und Weimar, 1977.
2. **Goethe, J. W.:** Z mého života. Báseň a pravda. Překlad V. Macháčková-Riegrová. Mladá fronta, Praha, 1998.
3. **Goethe, J. W.:** Faust. Překlad O. Fischer. SNKLHU, Praha, 1957.
4. **Goethe, J. W.:** Utrpení mladého Werthera. Překlad O. Reindl. SNKLHU, Praha, 1956.
5. **Goethe, J. W.:** Viléma Meistera léta učednická. Překlad V. Jiráta a E. A. Saudek. SNKLHU, Praha, 1958.
6. **Goethe, J. W.:** Viléma Meistera léta tovaryšská aneb odříkání-Viléma Meistera divadelní poslání. Překlad K. Jiroudková. SNKLHU, Praha, 1961.
7. **Goldstücker, E.:** Doslov vydavatelův. In: ad 3.
8. **Goldstücker, E.:** Předmluva. In: Ad 2.
9. **Grebeníčková, R., Köpplová, B., Pokorný, J.:** Kniha o Faustovi. (Překlad Goethova textu J. Pokorný). Mladá fronta, Praha, 1982.
10. **Hilken, S.:** Wege und Probleme der Psychiatrischen Pathographie. Karin Fischer Verlag, Aachen, 1993.
11. **Krausová, N.:** Od Lessinga k Brechtovi. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1959.
12. **Kretschmer, E.:** Mensch und Lebensgrund. Rainer Wunderlich Verlag, Tübingen, 1966.
13. **Kretschmer, E.:** Geniale Menschen. 3. Auflage. Springer-Verlag, Berlin, 1942.
14. **Krolop, K.:** Goethe a jeho století. In: ad 4.
15. **Kundera, M.:** Nesmrtelnost. Atlantis, Brno, 1993.
16. **Lange-Eichbaum, W., Kurth, W., Ritter, W.:** Genie, Irrsinn und Ruhm. 7. Auflage. Ernst Reinhardt Verlag, München-Basel, 1985.
17. **Lesný, I.:** Zpráva o nemocech slavných. Vydavatelství Víkend, Praha, 1991.
18. **Mann, Th.:** Lotta ve Výmaru. Překlad A. Siebenscheinová. Odeon/NKUHL, Praha, 1982.
19. **Möbius, P. J.:** Über das Pathologische bei Goethe. Leipzig, 1898. Cit dle: ad 10, 12, 13.
20. **Petsch, R.:** Goethe, Leben und Gestalt. In: Goethes Werke. 1. Band. Bibliographisches Institut, Leipzig, rok vydání neuveden.
21. **Petsch, R.:** Einführung in Goethes selbstbiographisches Schaffen. In: Goethes Werke. 8. Band. Bibliographisches Institut, Leipzig, rok vydání neuveden.
22. **Prause-Tratschke, G.:** Über die Schwächen der Genies. Econ und List Taschenbuchverlag, München, 1999.
23. **Reiman, P.:** Hlavní proudy německé literatury 1750-1848. Státní nakladatelství politické literatury, Praha, 1958.
24. **Salzer, A., Tunk, E. von, Heinrich, C., Münster-Holzlar, J.:** Illustrierte Geschichte der deutschen Literatur in sechs Bänden. Band III. Komet MA-Service und Verlagsgesellschaft, Frechen, rok vydání neuveden.
25. **Schmidt, J.:** Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur, Philosophie und Politik 1750-1945. Band 1. 3. Auflage. Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2004.
26. **Steinberg, H.:** Der „Werther-Effekt“. Psychiat. Prax., 26, 1999, s. 37-42.
27. **Šmíd, Z.:** Mé staré dobré Vary. Olympia, Praha, 1999.
28. **Vacek, J.:** Wertherův efekt. Čes. a slov. Psychiat., 102, 2006, 5, s. 272-275.
29. **Vacek, J.:** Teorie degenerace v psychopatologii. Čes. a slov. Psychiat., 102, 2006, 2, s. 95-101.

MUDr. Jaroslav Vacek
Lesní 15
360 07 Karlovy Vary

REFERÁT Z PÍSEMNICTVÍ

Bellini M., Merli M.: **Current drug treatment of patients with bulimia nervosa and binge-eating disorder: selective serotonin reuptake inhibitors versus mood stabilizers (Současná medikamentózní léčba pacientů s mentální bulimií: selektivní inhibitory zpětného vychytávání serotoninu proti stabilizátorům nálady)**

International Journal of Psychiatry in Clinical Practice, 8, 2004, č. 4, s. 235-243.

Cílem italských autorů z univerzity v Boloni bylo posoudit a porovnat nálezy z kontrolovaných studií a dřívějších přehledů, pokud jde o současnou medikamentózní léčbu pacientů trpících mentální bulimií. Autoři tedy vybrali publikované články citované za posledních 10 let v databázích MEDLINE a Cochrane Library. Kombinace farmakologické a psychologické léčby se jevila jako lepší než pouze psychoterapeutický přístup. Ten se jevil jako lepší než pouhá medikamentózní léčba. Ta se jevila jako lepší než placebo. Mezi medikamentózními léčbami jsou antidepresiva typu SSRI léky první volby, zvláště v primární péči. Tato účinná antidepresiva jsou pro pacienty přijatelnější a též jimi snášena, i když chybí výzkumy dlouhodobých výsledků léčby. Mnoho pacientů však na tyto léky nereaguje. Je nutné najít pro ně nové léčebné strategie. V tomto ohledu jsou slibné stabilizátory nálady. Zdá se, že zejména topiramát umožní redukcii záchvatů přejídání a tělesné váhy u těch pacientů, kteří nereagovali na léčbu antidepresivy typu SSRI.

MUDr. Jaroslav Veselý